

کتیبه‌های بنگال

♦ مهرداد شکوهی

ترجمه: اعظم هدایتی*

بیشتر مورّخانی که در تاریخ سلطان‌نشین بنگال پژوهش می‌کنند بیش از اشارات پراکنده تاریخی، خود را ناگزیر به بهره‌گیری از کتیبه‌ها و سکه‌ها می‌یابند. علت آن است که اغلب نوشته‌های تاریخی سلطان‌نشین بنگال از بین رفته و آنچه باقی‌مانده و به‌ویژه آنچه را که مورّخان دهلی آنها را نگاشته‌اند، اغلب ناقص، نادرست و یک جانبه‌اند. در مواردی به دلیل اشتباهات نگارشی در نسخه‌های خطّی، حتّی شکل درست نام‌های سلاطین را فقط می‌توان از روی کتیبه‌ها و سکه‌های آنان دریافت.

از سوی دیگر، کتیبه‌های اسلامی بنگال جزو بهترین مکتوبات هند هستند. از اواسط قرن نوزدهم میلادی علاقه به کتیبه‌ها ایجاد شد و تاکنون، چند صد نمونه یافته و خوانده شده و به‌صورت مقاله‌های کوتاه در ۱۵۰ سال اخیر منتشر شده‌اند. چند کوشش نه چندان مؤثر هم انجام شد تا فهرست مشترکی از این کتیبه‌ها را گردآورند و اکنون پروفیسور عبدالکریم موفّق به‌انجام آن شده است. پیش از این، ج.هورویتز (J.Horovitz) فهرستی از کتیبه‌های منتشر شده اسلامی هند را در مجلّه EIM 1909-1910 منتشر کرد و سپس ای.اچ. دی. کتابشناسی کتیبه‌های اسلامی بنگال را در مجلّه JASB 1957 به‌چاپ رساند.

♦ پژوهشگر ایرانی

* ترجمه از متن انگلیسی.

شمس‌الدین احمد نیز کتاب کتیبه‌های بنگال (ج ۴، رجشای، ۱۹۶۰ م) را منتشر کرد که شامل متون و ترجمه آنها بود و البته هنوز تعدادی کتیبه بدان راه نیافته بود، زیرا نویسنده آن را به‌دست نیاورده بود و یا در سالهای بعد به‌دست آمده بودند.

عبدالکریم نه تنها کتیبه‌های بیشتری را به‌کار پیشینیان وارد کرده، بلکه در شرح و وصف و مسائل تاریخی آن به‌شدت کوشیده است. این کتاب، دستنامه مهمی برای مورخان و پژوهشگران شده را نیز به‌دست داده است که بنگلادش و ایالت فعلی بنگال غربی (هند) را می‌پوشاند. در این مرز، نه تنها کتیبه‌های بنگال، بلکه کتیبه‌های سلاطین دهلی، شرقی‌ها، سوری‌ها (آل سوری). مغولان هند و حتی دوره پس از مغولان تا سال ۱۳۰۰ هـ/ ۱۸۸۲ م آمده‌اند، البته پس از مغولان کتیبه‌های کمی به‌دست داده شده و بعضی از آنان نیز به سلاطین بنگال مرتبط هستند و بقیه را شامل نمی‌شود. شاید بهتر باشد بحث درباره مناطق واقعی نفوذ سلاطین بنگال را به‌مورخان بعدی واگذاریم.

عبدالکریم به‌روش‌های کتیبه‌خوانی توجه چندانی ندارد و در جاهایی که مشکوک است، به‌سبک خط و نگارش توجه نمی‌کند. او همه عبارت‌های قرآنی، مذهبی و غیرتاریخی را از متن کتیبه‌ها حذف کرده است. خطاطان مشهور، نمونه خطوط جالبی دارند و می‌توان از سبک خطشان برای تاریخگذاری کتیبه‌های بدون تاریخ بهره برد. نمونه آن سنگ بنای مسجدی است که اکنون در موزه هند در کلکته نگهداری می‌شود، اما در اصل از کالنا (Kalna) در ناحیه بردوان (Burdwan) بنگال است. این کتیبه، اول بار در EIM (۱۹۳۳-۱۹۳۴ م، ش ۱) معرفی شده و مربوط به‌زمان سلطان ناصرالدین حسین شاه است. سپس خود پروفیسور عبدالکریم در مقاله‌ای در JASB (س ۱۹۶۸، ص ۲۱۹-۲۲۸) آن را به‌سلطان باربک شاه نسبت می‌دهد (ظاهراً به‌دلیل آزمودن مجدد او با روش دوده اندودی به‌آن نتیجه رسیده است).

کتیبه‌های باربک شاه و دیگر سلاطین قرن ۱۵ م/نهم هجری بنگال به‌طور معمول خوش خط و به‌خط ثلث هستند که با خط ثلث جهان عرب، ایران و ماوراءالنهر تفاوت دارد و در قرن ۱۴ م/۸ هجری به‌وسیله سلطان‌های دهلی رشد یافته‌اند. در قرن ۱۵ م/۹ هجری این خط ثلث محلی به‌طور گسترده‌ای در شرق و غرب هند گسترش یافت؛ هرچند که سبک ثلث بنگالی، آشکارا با سبک گجراتی و راجستانی تفاوت دارد. درباره

کتیبه مورد بحث باید گفت که سبک خط آن با سبک خط ثلث بنگالی قرن ۱۵ م/۹ هجری متفاوت است و به نظر می‌رسد که خطاطی کوشیده است تا خط کهن‌تری را

تقلید کند. ضیاءالدین دسائی در JASB (ج ۲۳، ۱ (۱۹۷۸)، ص ۱۷-۱۱) تاریخی را برای کتیبه حدس می‌زند و آن را متعلق به اورنگ‌زیب می‌داند و عبارت پادشاه غازی را از القاب او می‌شمارد. عبدالکریم در این گنجینه قرائتش از باریک شاه را تأکید و حدس‌های دسائی را رد می‌کند.

کتیبه‌های اسلامی بنگال
جزو بهترین مکتوبات هند
هستند.

یکی دیگر از کاستی‌های کتاب، حذف بی‌مورد تعداد بسیاری از کتیبه‌هایی است که بیشتر در A.R.I.E. گزارش شده بود و ظاهراً مورد قبول عبدالکریم نیست. از آنجا که او گه‌گاه به A.R.I.E. (شاید به‌طور غیرمستقیم) اشاره می‌کند نمی‌توان گفت که در دسترس او نبوده است، اما نام آن در کتابشناسی دیده نمی‌شود و اشاره مستقیمی هم به‌استفاده از آن وجود ندارد. نتیجه‌گیری اینکه همه خطوط گزارش شده در A.R.I.E. که در متون دیگر نیامده‌اند. در این کتاب هم نیامده‌اند. در پایین سیاهه‌ای از کتیبه‌های از قلم افتاده داده می‌شود و هدف فقط روزآمد کردن این گنجینه است. البته همه کتیبه‌های از قلم افتاده در اینجا نیامده:

جای کتیبه

بانگیا سهیتیا، موزه پریشاد، کلکته

شرح کتیبه

گزارش ساختمان باغ یا مزار (روضه) تو
یک خان (نامش پاک شده)

کتیبه کنده شده در بری درگاه،

حضرت پندوا، استان مالدا

گزارش ساخت مسجدی در زمان

سلطان غیاث‌الدین اعظم شاه

دروازه جنوبی مزار شاه اسمعیل غازی

در گره منداران

گزارش ساخت دروازه توسط شاهزاده

مبارک در زمان سلطنت سلطان حسین شاه

کتیبه بالای در چپ مسجد منگلباری،

مالدا (درباره کتیبه بالای در راست

گزارش ساخت مسجد در زمان سلطان

حسین شاه

بنگرید به: عبدالکریم (۱۳۵: ۴۳)

بر توپ جهانگشا در توپخانه،
مرشدآباد

مسجد حجله، استان میدناپور زمان
شاهجهان و تاریخ آمار و انجام کار

کتیبه کنده شده در مسجد شیعه،
روبه روی بنای نوآبی، مرشدآباد

مسجد جامع بردوان

بری مسجد در استان ساوگرام بیربھوم

بری مسجد در استان ساوگرام

مسجد شاهجهان در محلّه بگنی پارا

مسجد گلاب باغ، مرشدآباد

که از بنگلادش نگهداری شده
است ...

مسجد شاهپور، استان مالدا

دروازه اصلی مرکز اعظم النساء مرشدآباد

سنگ گور اعظم النساء، مرشدآباد

اشاره به ساخت توپ جهانگشا در زمان
اسلام خان حاکم شاهجهان در بنگال

گزارش ساخت مسجد توسط تاج خان

گزارش ساخت مسجدی به دست مراد
در زمان اورنگزیب

گزارش ساخت مسجد در زمان
اورنگزیب

گزارش ساخت مسجد به دست سیّد بهار
پسر پسر حسن پسر شاه سیّد حسین از
نوادگان شاه سیّد رحمان در زمان
سلطنت اورنگزیب

شامل متنی دینی و تاریخ

گزارش ساخت مسجد به دست عالم
خان در زمان فرخ سیر

اشاره به ساخت مسجد در کنار مزار
محمد زمان بیگ

گزارش ساخت مسجد به دست نورالدین
حسنی ...

گزارش ساخت مسجد به دست قاسم
با هزینه ۷۰۰۰ روپیه

گزارش مرگ نواب اعظم النساء

گزارش دوزبانه فارسی و انگلیسی از

نسب اعظم النساء، دو متن انگلیسی زمان
۵ سال پیش از تاریخ فارسی است

گزارش فارسی ساخت مسجد به دست
کسی به نام تبسم در زمان پادشاهی
محمد شاه

تاریخ مرگ نواب

گزارش ساخت مسجد به دست محبت
جنگ غازی

گزارش ساخت مسجد به دست محمد
بندھو در زمان پادشاهی محمد شاه

گزارش ساخت مسجد به دست شفیع الله
اشاره به ساخت مسجد

گزارش ساخت مسجد به دست
عبدالرحمن

گزارش ساخت مسجد به دست شاه قلی،
مادّه تاریخ به وسیله محمد امیر ساخته
شده است

شامل متن دینی و تاریخ

گزارش ساخت مسجد به دست پیروی
مهتر

گزارش ساخت مسجد در ماه ذی حجه
۱۱۹۲ هـ به دست شاه نثار علی

گزارش ساخت مسجد به دست عبدالله

گزارش ساخت مسجد به دست خرم

مسجد مخروبه واقع در جنوب غربی
ایستگاه راه آهن مرشدآباد

مقبره نواب شجاع الدوله، مرشدآباد

مسجد روشن باغ، مرشدآباد

مسجد محله رتن پور، مرشدآباد

مسجد ناحیه آومرائو گنج، مرشدآباد

مسجد متیجحل کی، مرشدآباد

مسجد محله یناماتیپور، مرشدآباد

مسجد شاه قلی، راجه بازار، مرشدآباد

مسجد نزدیک زندان قدیم، مرشدآباد

مسجد پیروقای، محله بنسگله، مرشدآباد

مسجد شیعه گورستان نوابی، مرشدآباد

مسجد ناحیه قلندر باغ، مرشدآباد

مسجد جامع سکراء استان بیربھوم

- مسجد ...
پیری مسجد در سلار، استان مرشدآباد
- گزارش ساخت مسجد که در ۱۲۲۱
به دست باب الله آغاز و در ۱۲۲۳
به دست عنایت الله انجام یافت
گزارش ...
- مسجد موتی خان، ایستگاه راه آهن
سلداه، کلکته
- گزارش ساخت مسجد به دست
پیروی در تاریخ
- کتیبه کنده در مقبره بردوان
- مسجد سده سیزدهم/نوزدهم در شاهپور،
استان مالدا
- گزارش ساخت مسجد به دست امامی
بیگم
- مسجد در مهاپور استان هوگلی
- گزارش منظوم فارسی ساخت مسجد
به دست محمد و عبدالکریم که شاعر است
- مسجد در جاده گلاب باغ، مرشدآباد
- گزارش ساخت مسجد به دست پیر علی
- مسجد مسلمان پارا، کلکته
- گزارش ساخت مسجد به دست
فیض الله
- مسجد سلطان احمد، کلکته
- تاریخ ساخت
- مسجد محله سولی پارا مالدا
- گزارش ساخت مسجد به دست
- مسجد میرچک در ناحیه میرچک در
شهر مالدا
- گزارش ساخت مسجد به دست شیخ
خیرالله و نام تعدادی از شیوخ محلی
- مسجد تیپو سلطان، کلکته
- گزارش ساخت مسجد به دست محمد
پسر تیپو سلطان
- مسجد سلدانه، منشی بازار، کلکته، کنپیه
سمت چپ رواق میانی
- تاریخ مرگ منشی بوعلی بنیانگذار
مسجد، و نیز مدرسه و مسکین خانه که

به‌دست مادرش به‌پایان رسید

مسجد وفتیه در محلّه راگونتا گنج،
جنگی‌پور
گزارش ساخت مسجد که به‌دست
صادر علی آغاز و پس از مرگش
به‌دست منیرالنساء به‌پایان رسید

مسجد خانقاه نزدیک مزار مخدوم شاه
حسینی، دربارا، استان برهوم
گزارش ساخت مسجد به‌دست مهر علی
در زمانی که او نماینده (معین)
حافظالنساء بود

کهن از مسجد در منگلباری، بنگال غربی،
نگهداری شده در آرشیو ASI
گزارش منظوم فارسی ساخت مسجد
به‌دست خانمی به‌نام بهیگا

مسجد محلّه قطب‌پور، مرشدآباد
گزارش منظوم فارسی ساخت مسجد
به‌دست داراب علی خان و ولایت که
شاعر آن است

مسجد غوثی، کلکته
گزارش ساخت مسجد به‌دست شاه
غوثی پسر شیخ خدابخش اوستا کار، و
نیز متن وقف‌نامه مسجد

ورودی مزار مخدوم زکی‌الدین صاحب،
مخدوم‌نگر
گزارش ساخت مزار به‌دست اصغر

مسجد ناخدا، راه کمربندی، کلکته
گورسنگ شاه صوفی رحمت علی،
روشن باغ، مرشدآباد
تاریخ بنای مسجد
اشاره به‌تاریخ مرگ صوفی

نظر می‌آید که بیشتر کتیبه‌های حذف شده متعلّق به‌دوره مغولان هند و پس از
ایشان... کتیبه‌های پیش از ایشان، کتیبه سلطان غیاث‌الدین اعظم شاه (۱۴۴۰-۱۳۸۹ م/
۸۴۴-۷۹۲ ه) غالب است. با توجّه به‌سلطنت طولانی وی. گزارش‌های تاریخی درباره
او اندک و... اندوا، فقط یک کتیبه دیگر از آن دوران پیدا شده است (عبدالکریم ۱:
۲۰) از دیگر... بنگال خبری نداریم؛ هرچند او بناهای زیادی در مکه و مدینه به‌پا کرد.

... کره مندران در استان هوگلی، تعداد زیادی کتیبه از زمان سلطنت حسین شاه داریم. ... گزارش از شاهزاده مبارک از رجال دربار و شاید حاکم ناحیه است. اتفاقاً، این کتیبه از ... هوگلی منتشر شده در A.R.I.E. است که عبدالکریم یادداشتی بر آن ندارد.